

**ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ
ОКУТУУДА СТУДЕНТТЕРДИН МАДАНИЯТ ТААНУУЧУЛУК КОМПЕТЕНЦИЯСЫН
ӨНҮКТҮРҮҮНҮН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ**

**Некоторые вопросы развития поликультурной компетенции студентов при обучении
кыргызскому языку как второму в высших учебных заведениях**

**Aspects of the development of multicultural competence of students in teaching Kyrgyz as a second
language in universities**

Аннотация: Макалада «компетенция», «өзөктүк компетенциялар», «компетенттүүлүк» жана «жалпы маданий компетенттүүлүк» сыяктуу түшүнүктөр каралды. Мында жалпы маданий компетенттүүлүк инсандын базалык компетенттүүлүгү катары каралат, анын билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр сыяктуу эле өзгөчө маанилүүлүгү анализге алынат.

Аннотация: В статье представлены такие понятия, как «компетенция», «ключевые компетенции», «компетентность» и «общекультурная компетентность». Здесь общекультурные компетенции рассматриваются как базовая компетентность личности, которые как знания, умения и навыки особо важны.

Abstract: The article presents concepts such as "competence", "core competencies", "competence" and "cultural competence." Here, cultural competence is seen as the basic competence of the individual that knowledge and skills are particularly important.

Ключевые слова: компетенция, ключевые компетенции, компетентность, общекультурная компетентность, человек культуры, идеал школьника.

Урунттуу сөздөр: компетенция, өзөктүк компетенциялар, компетенттүүлүк, жалпы маданий компетенттүүлүк, маданият адамы, окуучунун идеалы.

Keywords: competence, key competences, competence, General cultural competence, people of culture, the ideal of the student.

Бөтөн тилдүү аудиторияларда кыргыз тили сабагын өтүүдө маданият таануучулук компетенцияларды калыптандыруу окутуучунун бирден бир милдети болуп эсептелинет. Анткени сабак бир гана өтүлүп жаткан теманы түшүндүрүп коюу менен чектелбейт. Улуттук баалуулуктар, рухий асылдыктар, адамдык нукура таза сапаттар, улуттун уңгулуулугун туу тутуу деген сыяктуу бир кыйла өбөлгөлөр сабактагы негизги объект катары калышы керек. Албетте, окутуучу мында өзү маданият таануучулук компетенцияларды тереңден өздөштүрүү менен, анын баалуулуктарын студенттерге сиңире билүүсү абзел. Себеби жогорку окуу жайларында кыргыз тили жана адабияты дисциплинасы боюнча өтүлгөн сабак кура талаага кеткен гана убакыт болуп, пайдасыз предметке айланмакчы. Негизи эле маданият таануучулук компетенциялар студенттердин оозеки жана жазуу кебин өнүктүрүүгө, алардын эл алдында чыгып сүйлөөсүн, башка адамдар менен маданияттуу диалог кура алышына, маалыматты туура анализдей билүүсүнө түрткү берип, адамдык асыл сапаттарга тарбиялоо менен, башка компетенциялардан өзгөчөлөнүп турат.

Орус методист-окумуштуусу Г.Н.Симдянова ушул тууралуу өзүнүн эмгегинде минтип жазганы бар: “Жалпы маданий компетенция – бул түзүлүштүн натыйжасы, ал бүткүл жалпы адамзаттык маданият жаатындагы билимдердин, улуттук маданияттын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнүн, руханий-адеп ахлактык мамилелердин, коомдук кубулуштардын, каада-салттардын негиздеринин жана аларды социалдык мамилелер

системасында, иш практикасында колдонуу билгичтигинин, ошондой эле инсандын сапаттарынын, маданий мейкиндикти өздөштүрүү аймагындагы ишмердүүлүк тажрыйбасынын болушунун системасынан көрүнөт.[1] Ал эми ушул эле ойду педагог, окумуштуу Л.С.Троянская да мындайча билдирген: «Жалпы маданий компетенттүүлүк – бул окуп жаткан инсандын маданий мейкиндикти өздөштүрүү тажрыйбасы, окуп билим алгандык, тарбиялангандык жана өнүгүү деңгээли менен шартталган интегративдүү жөндөмдүүлүгү, маданий үлгүлөрдү таанып-билүүчүлүк, дүйнөгө көз караштык, турмуштук мүнөздөгү маселелерди чечүү учурундагы баалоонун критерийлери катары колдонууга багыт алуу».[2] Демек, ушул жогорудагы окумуштуулардын айткандарына таяна турган болсок, окуу процессинде маданий компетенцияны калыптандыруу – студенттин ар тараптан маданияттуу адам болуусуна жол ачып берүү жана анын тарбиясы терең инсан болушунун аракеттерине карай максаттуу шарт түзүп бере турган окутуу ишмердиги. Ал улуттук жана жалпы адамзаттык маданиятты өз ичине камтып туруу менен руханий-адеп-ахлактык өбөлгөлөргө басым жасашы керек. Ошентип, жалпы маданий компетенцияларды калыптандыруу кыргыз тили жана адабияты сабагында бирден бир максат катары негизги орунда турушу зарыл. Анткени бөтөн тилдүү аудиторияларда кыргыз тилинен сабак өтүү ошол студентке ар тараптан адамдык асыл сапаттарды калыптандыруу аракети менен да коштолуп жүрүүсү милдет. Окутуучу студенттин оозеки жана жазуу кебин аргументтүү, логикалык жактан ишенимдүү, мазмундук жактан ачык, так, даана куруу, эл алдында чыгып сүйлөө көндүмдөрүн колдоно билүү, талкууларды жүргүзүү жөндөмдүүлүгүн арттыруу менен биргелешип аракеттенүүгө, жамаат ичинде иш алып барууга даяр болууга жана өзүнүн тажрыйбасын кайрадан сынчыл ой элегинен өткөрүүгө шык берип турушу абзел. Ушул максаттагы түрдүү кырдаалдарга жана да чыгармачыл мамиленин, билим алуу ишмердүүлүгүнүн максаттарына жетишүүдө дамамат демилге көтөрүп, ушул максатты туруктуу түрдө өзүнүн ар бир сабагында негиз кылып алууга адаттанышы кажет. Жалпылап айтканда, муну менен студенттердин ой жүгүртүүсүн, кеп ишмердүүлүгү маданиятын калыптандырып, маалыматты кабылдоого, жалпылоого, максаттарды туура коюуга жана ага жетишүү жолдорун тандап алууга болгон далалатын арттырат, шыгын ойготот, философиялык, дүйнө таанымдык, социалдык жана инсандык олуттуу маселелерди анализдөөгө багыт алдырат. Бул аталган маселенин бир жагы, экинчи жагынан алып караганда, окутуучу жогорудагылар менен эле катар студенттин адам катары калыптануусунун түрлүү жагдайларын көзөмөлдөп, аны адамгерчилик касиеттердин көндүмдөрү менен сугарууга тийиш. Ошондой аракет гана кең пейилдүүлүккө, тарыхый мурастарга, маданий салттарга карата сыйлоо жана сарамжалдуулук менен мамиле кылган студенттин даярдыгын көрсөтөт. Натыйжада, студенттин коомду өнүктүрүүдөгү маалыматтардын маңызы менен маанисин түшүнүүгө жөндөмдүүлүгү артып, глобализация коомундагы адам, улут, маданият жана тарых тууралуу түшүнүгү кеңейет. Өз ишмердүүлүгүндө адам жашоосундагы негизги мыйзам ченемдүүлүктөрдүн алкагындагы нормативдик-укуктук документтерди пайдаланууга, жарандык коомдун шарттарында иш алып барууга жетишет. Демек, окутуучу сабакты жөн гана бир багытта алып барып тим болбостон, ар бир студентти эртеңки күндүн ар тараптуу талабына жооп берген адам болуп калыптанышына болгон күч-аракетин жумшоосу зарыл. Ошондо гана кыргыз тили жана адабияты сабагы өзүнүн толук кандуу миссиясын аркалап, пайдалуу дисциплинага айланат.

Муну менен бир нерсени белгилеп кетчү зарылдык туулат. Кыргыз тили жана адабияты сабагын өтүп жаткан жогорку окуу жайынын окутуучусу студенттерге маданият таануучулук компетенцияларды калыптандыруу максатын коердон мурда ошол компетенциялар менен өзү да жакшы тааныш болуп, ал жөнүндө терең билимге ээ болуусу зарыл. Андай сапаттар менен окутуучу өзү да калыптанган болуусу шарт. Демек, кыргыз тили жана адабияты сабагын берген окутуучу эң алды так жана аргументтүү сүйлөө негиздерин тереңден өздөштүргөн, сүйлөө маданиятын мыкты

билген гана адам болбостон, коллектив ичинде өзүнүн ордун билген, ар кандай кырдаалдан маданияттын эрежелерине таянып чыга билген гумандуу адам болууга тийиш. Кесипкөй адис катары анын бул сапаттары ар бир сабакта студенттерге байкалып, студенттер ага карап түздөнүп туруусуна жетишүүсү керек. Анын кечиримдүүлүгү, пунктуалдуулугу, жоопкерчиликтүүлүгү студенттерге үлгү болуп турушу маанилүү. Ошону менен катар ал кыргыз тили сабагында кыргыз жаратылышын, этно-маданиятын, адабиятын, музыкасын, этнопедагогикасын, колдонмо узчулук-чеберчилик, устачылык өнөрүн ар бир сабагында даңазалай билиши керек. Муну менен ал студенттердеги Ата Мекенге, туулган жерге, жашап жаткан чөйрөгө карата болгон сүйүүсүн, сыймыктануу сезимин арттыра алат. Мында тексттер, көнүгүүлөр, адабий чыгармалардан алынган үзүндүлөрдүн маанисине көңүл бурулуусу керек. Окутуучу алдын ала сабакка даярданганда тарыхый чыгармалардан, фольклордук материалдардан үзүндү алуу менен эл тарыхына тиешелүү тексттерди, каада-салтка байланышкан баяндарды, фактыларды, элдик калсикалык күүлөрдү жана обондорду мисал катары сабактын объектисине айландыруудан тажабашы керек. Рухий маданият менен кошо материалдык баалуулуктарды, эстеликтерди, жер байлыктарын, географиялык аталыштарды чечмелөө аркылуу да сабакта көрсөтмө курал катары мисал кылып, аны чечмелеп берүү менен да патриотизмди арттырууга кызмат кылары бышык. Бул, албетте, азыркы ааламдашуу замандагы эртеңки күндүн жаш адиси үчүн эң баалуу сапаттар болуп калмакчы. Демек, сабакта жалаң гана грамматикалык сабаттуулукка басым жасап жана тилдин бөлүмдөрүн өтүп коюу менен чектелбестен, эртеңки адистин ар тараптуу өнүгүүсүнө ар бир өтүлгөн сабакта кам көрүшүбүз негизги милдетибиз экендигин түшүнүшүбүз зарыл. Ошондо гана биз эртеңки күндүн кесипкөй адисин тарбиялап чыга алабыз.

Албетте, жогоруда сөз болгондой эле өзөктүк компетенциялардын бир багыты катары эле жалпы маданият таануучулук компетенциялар сабактын негизги максатын түзүп туруусу милдет. Ошондо гана кыргыз тили жана адабияты сабагындагы ар бир өтүлгөн сабак студенттердин жан дүйнөсүнөн орун алып, ар тараптуу билим жана маалымат алуунун бирден-бир булагы катары сый-урматка ээ болот. Бүгүнкү күндөгү кыргыз тили жана адабияты предметинин мугалимдери ушул миссияны сабакта аткарышпайт же толугу менен тиешелүү түшүнүктү жеткиликтүү бере алышпайт. Жөн гана грамматикалык материалды тема кылып өтүп коюп тереңдетип сабак бербеген, эптеп эле убакыт өткөргөн учурлар жок эмес. Мындай мугалимдер педагогдук милдетин толук аркалаганда гана ааламдашуу мезгилиндеги эртеңки күндүн талаптарына жооп бере ала турган патриот уул-кыздарыбызды келечектен көрө алабыз. Ошондуктан кыргыз тили жана адабияты сабагынын мугалимдеринин алдында кош милдет жүктөлгөнүн андай билишибиз – бүгүнкү коомдун негизги талабы болуп кала берет.

Ошентип, кыргыз тили жана адабияты сабагы бизге белгилүү болгондой бир гана кыргыз тилинен эрежелерди жазууну жана көркөм адабий тексттерди окууну камтыган сабак болбошу керек экендигин дагы бир жолу белгилеп коюубуз шарт. Ал ар дайым универсалдуу болуп, анда ар тараптуу мүнөз камтылып турушу керек. Билим берүү стандартында белгиленген компетенциялар – бул жөн гана билим берүүнүн мазмуну эмес, алар студенттин дисциплинаны негизинде ээ боло турган адамдык, кесиптик жана адистик болочогунун формасы, ошол сабакты өздөштүрүү багыты. Студенттеги мына ушул касиеттер анын сабакта отурган учурунда, сабакка даярданган маалында алган билиминин, көндүмдөрүнүн негизинде компетенциялардын бул же тигил бөлүгү түзүлүп калыптанат, демек, алган билим анын келечегинин түздөн-түз маңызы катары кызмат аткарат. Ошондуктан кыргыз тили жана адабияты сабагынын мугалими сабактагы өзөктүк компетенцияларга бөтөнчө көңүл буруусу абдан маанилүү. Мындай компетенцияларды калыптандыруу менен мугалим жалпы билим берүү процессинин предметтик ишмердүүлүк жаатын функционалдаштырат жана ушул компетенциялардын комплекстүү аткарылышы менен билим берүүнүн максаты аныкталат.

Демек, жогоруда кеп болгондой, бүгүнкү күндүн негизги талабы катары эртеңки күндүн заманбап адистерин тарбиялоо милдетин жогорку окуу жайларынын окутуучуларынын алдына коюп жатат.

Турмуш-тиричиликтин ар түрдүү чөйрөсүнө, кырдаалдарда деңгээлдерге ылайык кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн (угуу, окуу, сүйлөө, жазуу) бөлүштүрүп, колдонуу көндүмдөрүнө ээ болууну камсыздоо менен, аны баарлашуунун түрдүү кырдаалдарында колдонуусуна жетишүү максатында маданий компетенцияларга бөтөнчө басым жасалыш зарыл.

Ушул эле негиз менен котормосуз тил үйрөнүү методун (көрсөтмөлүүлүк, жаңсоо, кыймыл-аракет, окуп түшүнүү, маалыматты угуп кабыл алуу, маалыматтар көп болгон учурда керектүүсүн айырмалап таба билүү көндүмдөрүнө ээ болуусу талап кылынат. Көркөм тексттерди, маалыматтык мүнөздөгү тексттерди да колдонуусу керек: гезит-журналдардан алынган жаңылыктарды, макалаларды, интернет булактардан алынган тексттерди, графиктерди, нускамаларды, кулактандыруу же жарнактарды пайдалана билүү сунушталат. Ал текст эмне жөнүндө экенин аныктоо, темасын аныктоо, текстте берилген кайсыдыр маалыматтарга тиешелүү цитатаны табуу, тексттен кайсыдыр бир маалыматтын тууралыгын (туура эместигин) аныктаган фактыларды табуу деген сыяктуу көнүгүүлөр менен бекемделиши шарт. Ошол эле учурда бөтөн тилдүү аудиторияларда кыргыз тили жана адабиятын окутууда текстти өздөштүрүүнүн бир нече этаптарын: таанышуучу (тексттин аталышын ырастоо үчүн негизги ойду табуу, тексттин планын түзүү, тексттин мазмунун план боюнча айтып берүү), үйрөнүүчү (окулуп жаткан текстти максималдуу толук түшүнүү жана кабыл алуу, тексттин өзүнчө бөлүктөрүн кайра окуп чыгуу) окуу, лексикалык-грамматикалык жаатта иш алып баруу (жаңы сөздөр менен иштөө, сөздүктөрдү колдоно билүү сыягындагы этаптарды милдетүү түрдө басып өтүү зарыл. Бул үчүн окутуучунун ар бир сабакта текстти окууга чейинки, тексттин үстүндө иштөө, текстти окугандан кийинки иштерге дамамат басым жасоосу талапка ылайык келет. Мындагы ар бир этаптагы процессте окутуучу маданий компетенцияны жетекчиликке алуусу шарт. Бул өзгөчө тексттердин мазмунунда, баарлашуунун нугунда чагылдырылып турушу абзел.

Маданий, элдик каада-салт, улуттук тарыхтын, менталитеттин, салт-адаттардын маңызын тереңден ачып берүү маанисин камтыган жана адамдагы асыл сапаттарды даңазалаган, ошондой эле элдүүлүк идеясын билдирип турган тексттерди сабактын материалы катары тандап алуу менен окутуучу аны текстти толук өздөштүрүүнүн түрдүү процессинде (угуп түшүнүүдөгү негизги кыйынчылыктарды жоюуда, угууга чейинки көнүгүү иштеринде, угуу учурунда жана угуу бүткөндөн кийинки жасалуучу көнүгүүлөрдө, түшүнгөнүн текшерүү үчүн угуу бүткөндөн кийинки тапшырмаларда) студенттердин жан-дүйнөсүнө акырындык менен куя алат. Ошентип ар бир өткөн сабактагы тексттер, көркөм адабий чыгармалар, аргументтер аркылуу студенттердин коомдо өзүн алып жүрүү, учурашуу, баарлашуу маданияты аздап калыптанып, кимге кандай мамиле кылуу керек экендигин сезе билип, вербалдык эмес каражаттар аркылуу туюндурулган туюмдарды да өздөштүрүү деңгээлине жетиши керек. Бул үчүн студент тарыхты, ата-баба салтын, философиясын, психологиясын, медицинасын, дипломатиясын, маданиятын, элдик оозеки чыгармаларын мыкты билгени жөн. Ушулар кептик пикир алышуу көндүмдөрүн арттыруу иш-аракеттеринде да негизги көңүл борборунда туруучу кызмат бойдон калуусу керек. Мында окутуучу студентке кептик пикир алышуунун төмөндөгү критерийлерин өз алдынча аңдап-билүүсүн өрчүтүп ошол көндүмдү өзүнүн мындан кийинки турмушунда дамамат колдонуусуна шарт түзүп берүүсү керек.

Жогоруда аталган инсандык маданияттуулукту калыптандыра турган максат сабактагы баарлашуу процессинде ар дайым башкы орунда туруп, ушуга ылайык алдын ала тандалган маданий компетенцияларга басым жасалган кептик материал тынбай кайталанып жана уланып туруусу менен алгылыктуулукка жетүүгө болорун окутуучу

эстен чыгарбоосу ийгиликке алып келет. Мунун баары стандартта берилген күтүлүүчү натыйжаларга ылайык сабактардын максаттарын коё билүү менен байланыштуу болот. Анда милдеттүү түрдө сабактын максаты менен мазмунунун байланышы болуп, ал ошол биз тандап ала турган тексттин мазмунуна шайкеш келиши зарыл. Кыргыз тили жана адабиятын экинчи тил катары окутуудагы кырдаалдык тапшырмалар да дал мына ушул маданий маани камтыган тексттер, диалогдор жана мнологдордун базасында ишке ашырылышы максатка ылайыктуу келет. Муну менен окутуучу студенттин кыргыз тилин экинчи тил катары окутуудагы функционалдуу сабаттуулугун калыптандыруу милдетин аркалайт.

Албетте, кыргыз тили жана адабиятын экинчи тил катары окутуудагы чыгармачыл жазуу иштерин жазууга үйрөтүү менен окутуучу ошол сабакта колдонулган, анализденген тексттин мазмунун жазуу иштеринде андан ары да бекемдеп, студенттердин сүйлөө маданиятын гана калыптандырбастан, жазууда да оюн так, даана жана иреттүү, логикалуу бере билүүсүнө кам көрөт. Ошентип кыргыз тили жана адабияты дисциплинасынын окутуучусу студенттердин тилдик жана кептик көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн иштеп чыккан тапшырмалардын негизин маданий компетенциялар түзгөндө гана башкы максатка жетүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт, ал үчүн ал ар бир сабагында төмөнкүлөрдү камсыздоого жетишиши керек:

- Окуу материалдарын түзүүдө милдеттүү түрдө маданий компетенцияга жооп бере турган материалдарды тандап алууга;

- Маданий компетенцияларга мазмундук жактан жооп берген материалдар системалуу түрдө өтүүгө;

- Маданий компетенциялар мурунку сабактагы теманы кийинки сабактагысы толуктап, кошумчалап турууга;

- Студент кетирген каталар менен иштөө жана ал каталардын себептерин аныктап, аны менен дамамат жеке иш алып барууга;

- Маданий компетенцияны камтып турган көркөм туундуларды (макал-лакаптарды, элдик жөө жомокторду, табышмактарды, фразеологизмдерди, эпосторду, акын-жазуучулардын, белгилүү инсандардын, агартуучулардын айткандарын, афоризмдерди ж.б.) студенттердин кеп ишмердүүлүгүнүн объектиси катары колдонуусуна кеңири мүмкүнчүлүктү системалуу түзүүгө.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Симдянова Г.Н. Методика формирования общекультурной компетенции у учащихся // Вектор науки Тольят. ГУ. – 2012. – № 1. – С.262–263.
2. Троянская С.Л. Общекультурная компетентность: опыт определения и структурирования // Культурно-историческая психология. – 2008. – № 2. – С.19–23.
3. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С.58–64.
4. Бексултанов Э. Компетенция, компетенттүүлүк, Кыргыз тилинин морфологиясын окутуудагы компетенттүүлүк тууралуу // «Наука. Новые технологии и инновации Кыргызстана» – 2016. – №9. – С.241.

Рецензент: Оторбаев Б.К. – филология илимдерин